

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 12 • Sayfa / Pages: 171-206

Kâfiyeci'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Some Considerations on the Work of Kâfiyaji Called Sharhu'l-I'râb 'an Qavâ'idi'l-I'râb

Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
izzetmarangozogu@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2386-3688

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10.01.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 25.02.2020
Yayın Tarihi / Published : 15.03.2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Marangozoğlu, İzzet. "Kâfiyeci'nin Şerhu'l-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/12 (Mart 2020), 171-206. <http://doi.org/10.5281/zenodo.3710830>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Kāfiyeci'nin *Şerhu'l-I'rāb 'an Kavā'idi'l-I'rāb* Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülâhazalar

Öz ► İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) "*el-I'rāb 'an kavâ'idi'l-i'râb*" adlı eserine birçok şerh yazılmıştır. Bunlar arasında Osmanlı âlimlerinden Bergamalı Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kāfiyeci'nin (ö. 879/1474) "*Şerhu'l-i'rāb 'an kavâ'idi'l-i'rāb*" adlı şerhi önemli bir yere sahiptir. Ömrünün büyük bir kısmını 15. asırda geçiren Kāfiyeci, Arap dili ve edebiyatı başta olmak üzere tefsir, hadis, kelam, fıkıh gibi birçok ilim dalında eser vermiş ansiklopedist âlimlerdendir. Bu çalışmada önce Kāfiyeci'nin hayatı ve ilmi kişiliğine dair birtakım bilgiler verilecek daha sonra da onun "*Şerhu'l-i'rāb 'an kavâ'idi'l-i'rāb*"taki şerh yöntemi, kaynakları, tercihleri ve nahve dair yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda yapılacak çeşitli mülâhazalarla Kāfiyeci'nin dil ve nahiv alanındaki ilmî birikimine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kāfiyeci, Nahiv, Arap Dili, İbn Hişâm, Kavâ'idi'l-I'rāb.

Some Considerations on the Work of Kāfiyaji Called Sharhu'l-I'rāb 'an Qavā'idi'l-I'rāb

Abstract ► Numerous comments have been written on the work "*al-I'rāb 'an Qavā'idi'l-I'rāb*" of Ibn Hishām an-Nahwī (d. 761/1360). Among these, the work of Pergamon Muhyiddîn Muhammad b. Sulaymān al-Kāfiyaji (d. 879/1474) called "*Sharhu'l-I'rāb 'an Qavā'idi'l-I'rāb*" has an important place. Kāfiyaji who spent most of his life in the 15th century is one of the encyclopedist scholars who have produced works in many branches of knowledge such as tafsīr, hadith, kalām and fiqh. In this study, firstly some information will be given about the life and scientific personality of the Kāfiyaji, then his commentary method, sources, preferences and his nahw (syntax) approaches in the book "*Sharhu'l-I'rāb 'an Qavā'idi'l-I'rāb*" will be discussed. Various considerations to be made in this context, light will be shed on the scholar's vast knowledge in the field of language and nahw (syntax).

Keywords: Kāfiyaji, Nahw (Syntax), Arabic Language, Ibn Hishām, Qavā'idu'l-I'rāb.

Özet

Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kāfiyeci 788/1386 yılında Manisa (Saruhan)'ın Gökçeköy kasabasında doğmuş ve dönemin geleneklerine uygun olarak ilk tahsilini memleketinde tamamlamıştır. Belli bir seviyeye ulaştıktan

sonra çeşitli memleketlere ilim yolculukları yapmıştır. Anadolu, İran ve Orta Asya'ya yaptığı bu yolculuklarda birçok büyük âlimden ilim tahsil ederek kendisini yetiştirmiştir. Şam'a giderek orada müderrislik yapan Kâfiyeci, hac vazifesini yerine getirdikten sonra Kudüs'e gitmiştir. (830/1426) dolaylarında el-Melikü'l-Eşref Baybars döneminde Kahire'ye yerleşmiş; orada ilmî faziletleri ortaya çıkmıştır. Dönemin önde gelen simaları ondan ders almıştır. Mısır'da Şeyhûniyye Medresesi baş müderrisliğine getirilen Kâfiyeci, bu vazifesini vefatına kadar sürdürmüştür. İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye fi'n-nahv adlı eseriyle çokça meşgul olduğu için "Kâfiyeci" lakabıyla tanınmıştır. Kâfiyeci, dini ilimlerin yanı sıra akli ilimlerde de ön plana çıkan, eserleri ve yetiştirdiği öğrencilerle yaşadığı dönemi ve sonrasını etkileyen önemli âlimlerden biridir. Doksan yıllık (788/1386 - 879/1474) ömrünün sonuna kadar öğrenci yetiştirmek ve ders okutmakla meşgul olmuştur. Muhtelif ilimlerde isim ve adedini hatırlamayacak kadar birçok eser telif etmiş; hatta bazıları tarafından bu ilimlerin mucidi olarak gösterilmiştir.

Kâfiyeci gibi İbn Hişâm el-Ensârî de nahiv ilmi alanında günümüzde de okunmaya devam eden önemli eserler telif etmiştir. "Asrının Sîbeveyh'i" olarak kabul edilen İbn Hişâm en-Nahvî'nin "el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-İ'râb" eseri üzerine başta müellifin yazdığı şerh dâhil birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhler arasında Kâfiyeci'nin "Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-İ'râb" adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir. Bu şerh, Kâfiyeci'nin en önemli eserlerinden sayılmıştır. Öneminden dolayı bu şerhe otuzdan fazla haşiye ve ta'lîk yazılmıştır.

Kâfiyeci, usûluddîn, fıkıh usulü, tefsir, nahiv, sarf, me'ânî, beyan, mantık, astronomi, geometri, felsefe, cedel, kozmik ilmi, fizik, fıkıh, tıp ve edebiyat gibi asrının ilimlerine vakıf olan ve hatta kendisine nispet edilen bazı ilimleri icat eden önemli bir âlimdir. Zikredilen alanlarda kazandığı birikimle İbn Hişâm'ın "el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-İ'râb" adlı eserine yazılmış şerhlerin en iyisini telif etme imkânına kavuşmuştur. O, ortak bir metne ulaşmak ve metindeki hataları ayıklamak için Kavâ'idu'l-İ'râb'ın diğer nüshalarına da başvurarak bazen bunlardan yararlanmış bazen de bunlarda eksik ya da hatalı bulunduğu bazı hususları aktarmıştır. İbn Hişâm'ın ibare, terkip ve kavramları üzerinde durarak bunlardan her birinin yapısını, manasını, inceliklerini ve müellif tarafından

kullanım gayesini zikretmiştir. Ayrıca metni şerh ederken kelime ve cümleler arasındaki bağlantıya işaret ederek bunları ayrıntılı bir şekilde irab etmiştir.

Kâfiyeci, nahiv kaidelerini, manayı açıklayan karineleri ve dile dair hükümleri muhtelif dil ekollerini referans alarak özlü bir şekilde ifade etmiştir. Bunu yaparken ayet, şiir ve mesellerden de yararlanmış. Gerek İbn Hişam'ın gerekse diğer şarihlerin eksik bıraktıkları/gözden kaçırdıkları ya da yanılığa düştükleri noktaları istidlale, cedele ve hüccete dayalı bir diyalog kurgusu içerisinde ele alıp işlemiştir. Kâfiyeci kelimenin lügat ve ıstılah manasını verdikten sonra kelimenin manasını bağlama göre tayin etmektedir. Ayrıca kelimenin etimolojik yapısını inceleyerek Arap dilindeki kullanımlarını zikretmektedir.

Kâfiyeci, Şerhinde genellikle meşhur âlimlerin eserlerini referans almıştır. Metin üzerinde yaptığı gramatik analizlerinde farklı dil ekollerinin görüşlerinden de istifade etmiştir. Tefsir, belagat, dil ve nahiv kaynaklarından yaptığı iktibaslarda bazen kaynak zikretmiş bazen de istifade ettiği müellif veya eseri belirtmemiştir. Dil, nahiv, belagat, tefsir, fıkıh gibi ilimlerin yanı sıra mantık usulü ve kalam ilminin mukaddime ve kavramlarından istifade eden Kâfiyeci, yer yer müvelled dilticilerden aldığı yeni kavram ve ibareleri de kullanmıştır.

Kâfiyeci makam adını verdiği bağlamı; Kur'ân'ın nazmındaki belagat sırlarını ortaya çıkaran bir delil olarak tarif etmektedir. O, surenin genel bağlamı içerisinde kelimenin işlevini, manasını ve beyânî inceliklerini zikrederek gerek Kufelilerin gerekse Basralıların makamı gözetmeksizin salt müteallak üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmektedir. Ülkemizde Kâfiyeci'nin hayatı ve ilmî kişiliğine dair akademik çalışmalarda artış kaydedilmiştir. Kütüphane raflarındaki eserleri birer birer tahkik edilerek ilim hayatına kazandırılmıştır. Devam eden çalışmalarda bu çok yönlü âlimin ilmî birikimi günyüzüne çıkarılmaktadır. Kâfiyeci'nin “Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'idil-I'râb” adlı eserindeki dilbilimsel yaklaşımlarından örnekler sunacağımız bu çalışma da aynı hedefe hizmet ederek Arap dili ve belagatı alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Extended Summary

Muhyiddîn Muhammad b. Sulaymân al-Kāfiyaji was born in Gökçeköy of Manisa (Saruhan) in 788/1386 and completed his first education in his country in accordance with the traditions of the period. After reaching a certain level, he made scientific journeys to various countries. During these journeys to Anatolia, Iran and Central Asia, he was educated by many great scholars. Kāfiyaji who was in Sham for teaching, went to Jerusalem after he performed the pilgrimage. Around (830/1426), he settled in Cairo during the reign of al-Mālik al-Ashraf Baybars; where his virtues have emerged. Leading figures of the period took lessons from him. He was appointed as the chief teacher of Sheyhūniya Madrasa in Egypt and continued this duty until his death. He was known as “Kāfiyaji” because he worked hard on Ibn al-Hājib's work called “*al-Kāfiya fi'n-Nahw*”. Kāfiyaji is one of the important scholars who stand out in both intellectual and religious sciences and influenced his period with his works and the students he raised. He was engaged in teaching and raising students until the end of his 90-year life (788/1386 - 879/1474). He has written many works in various sciences many of which names and numbers unknown and he has even been shown by some as the inventor of these sciences.

Like Kāfiyaji, Ibn Hishām al-Ansārī also wrote important works in the field of Nahw science that are still being read today. Many commentaries were written on Ibn Hishām en-Nahwī's “*al-I'râb 'an Qavâ'idil-I'râb*”, which was accepted as the “Sibawayh of the century”, including the commentary written by the author. Among these commentaries, Kāfiyaji's work “*Sharhu'l-I'râb 'an Qavâ'idil-I'râb*” is of a particular importance. This commentary is considered to be one of the most important works of Kāfiyaji. Because of its importance, more than thirty inscriptions and Ta'liq were made to this work.

Kāfiyaji is an important scholar who knows the sciences of the century such as; religion methodology, fiqh methodology, tafsîr, nahw, sarf, subdivisions of eloquence; ma'ānî and bayân, logic, astronomy, geometry, philosophy, Jedel, science of cosmic, physics, fiqh, medicine and literature; and even invents some of the sciences attributed to him. With the experience he gained in the mentioned fields; he wrote the best of the commentary written on Ibn Hishām's

“*al-I'rāb 'an Qavā'idil-I'rāb*” work. In order to reach a common text and remove the errors in the text, he sometimes benefited from the other copies of “*Qavā'idil-I'rāb*” by referring to them, and sometimes he mentioned some issues which he found to be incomplete or incorrect.

He emphasized the terms, phrases and concepts used by Ibn Hishām and explained structure, meaning, subtleties of each and has mentioned the purpose of use by the author. He also pointed out the connection between words and sentences while making commentary of the text and make “*I'rāb*” of them in detail. Kāfiyaji has stated concisely the nahw rules, the facts explaining the meaning and the language provisions with reference to various schools of language. He also benefited from verses of the Qur'ān, hadiths, poems and parables. He dealt with the points that both Ibn Hishām and other commentators had left incomplete or misled, in a dialogue fiction based on Istdilāl, jedel and hujjat concepts. After giving the dictionary and term meaning of the word Kāfiyaji determines the meaning of the word according to the context. In addition, he also examines the etymological structure of the word and its uses in the Arabic language.

In his commentary Kāfiyaji generally referred to the works of famous scholars. In his grammatical analysis on the text, he also benefited from the views of different language schools. In his quotations from the Tafsir, eloquence, language and syntax sources, he sometimes referred to the source and sometimes did not specify the author or work he quoted. In addition to the sciences such as language, nahv, eloquence, tafsir, fiqh, Kāfiyaji who benefited from the methodology of logic and the introductions and the concepts of theology, also sometimes used new concepts and expressions he received from the hybrid linguists.

Kāfiyaji describes the context which he calls as “*maqam*” as evidence that reveals the secrets of eloquence in the Qur'ān's verse. He prefers to indicate the function, meaning, and subtleties of the word in the general context of Sura. And he criticizes the fact that both the Kufas and the Basrians concentrate on pure words regardless of *maqam*. There has been an increase in academic studies on the life and scientific personality of Kāfiyaji in our country. All his

works on the shelves of the library were examined and brought to science life. In the ongoing studies, the scientific accumulation of this versatile scholar is revealed to the world. This study, in which examples of linguistic approaches in Kâfiyaji's "Şarhu'l-İ'râb 'an Qavâ'idi'l-İ'râb" will be presented, aims to contribute to the field of Arabic language and rhetoric by serving the same goal.

Keywords: Kâfiyaji, Nahw (Syntax), Arabic Language, Ibn Hishâm, Qavâ'idu'l-İ'râb.

Giriş

Kâfiyeci dini ilimlerin yanı sıra akli ilimlerde de ön plana çıkan, eserleri ve yetiştirdiği öğrencilerle yaşadığı dönemi ve sonrasını etkileyen önemli âlimlerden biridir. Doksan yıllık (788/1386 - 879/1474) ömrünün sonuna kadar öğrenci yetiştirmek ve ders okutmakla meşgul olmuştur. Öğrencisi Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) naklettiği üzere muhtelif ilimlerde isim ve adedini hatırlamayacak kadar birçok eser telif etmiştir.¹

Kâfiyeci gibi İbn Hişâm el-Ensârî de nahiv ilmi alanında günümüzde de okunmaya devam eden önemli eserler telif etmiştir. Bunlar arasında *el-İ'râb 'an kavâidi'l-İ'râb* adlı eseri önemli bir yere sahiptir. Bu eser, hacim yönünden küçük olsa da ilmî açıdan oldukça sistemattir. İbn Hişâm, bu eserin isminde yer alan birinci *el-İ'râb* lafzıyla kelimenin "açıklama ve izah etme" anlamına gelen lügavî manasını; ikinci *el-İ'râb* lafzıyla da "nahiv ilminde, amilin değişmesiyle kelimenin sonunun değişmesi" anlamına gelen ıstılâhî manasını kastetmiştir.²

¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/117.

² Hâdi Nehr, *Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye fî 'ilmi'l-lüğati'l-'Arabiyye* (Amman: Dâru'l-Yâzûrî, 2007), 1/73.

Öneminden dolayı çeşitli dönemlerde bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan en güzel olanı Kâfiyeci'nin şerhi kabul edilmiştir.³

Ülkemizde hayatı ve ilmî kişiliğine dair akademik çalışmalarda artış görülen Kâfiyeci'nin muhtelif alanlarda telif ettiği eserleri birer birer tahkik edilerek ilim hayatına kazandırılmaktadır. Ancak bunlar arasında müellifin “*Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*” adlı eseriyle ilgili herhangi bir araştırmanın olmaması bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Tarama ve tümevarım yöntemine dayanarak müellifin dilbilimsel yaklaşımlarından örnekler sunacağımız bu çalışmada böylesine çok yönlü bir âlimin ilmî birikimine dikkat çekerek Arap dili ve belagati alanına katkı sağlamayı ve daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

1. Kâfiyeci'nin Hayatı

Asıl adı Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân b. Sa'd b. Mes'ûd er-Rûmî el-Berğâmî el-Hanefî'dir.⁴ İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) el-Kâfiye fi'n-

³ Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/124, 125; 2/1752. Kâfiyeci İbn Hişâm'ın “سَمِّيَتْهَا” ibaresindeki “بِإِلْغَرَابٍ” yerine bazı nüshalarda “بِإِلْغَرَابٍ” yazıldığını fakat birincisinin şöhret kazandığını ve bizzat musanniften “بِإِلْغَرَابٍ” şeklinde nakledildiğini belirtmektedir. Bk. Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-i'râb*, 53, 61.

⁴ Kâfiyeci'nin hayatı için bk. Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 7/259; Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/118-119; Suyûtî, *Husnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1387/1967), 1/549-550; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevdû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985), 2/111-112; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1395/1975), 40-41; Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmûd el-Arnâût (Dimeşk-Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1413/1993), 7/326-328; Muhammed b. 'Alî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/171-173; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, hzr. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/377-380; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyi'n, 2002), 6/150; Ömer Rıda Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 9/51-52.

nahv adlı eseriyle çokça meşgul olduğu için bu esere nispetle “Kâfiyeci” lakabıyla tanınmıştır.⁵

788/1386 yılında Manisa (Saruhan)'ın Gökçeköy kasabasında doğan⁶ Kâfiyeci dönemin geleneklerine uygun olarak ilk tahsilini memleketinde tamamlamış; belli bir seviyeye ulaştıktan sonra çeşitli memleketlere ilim yolculukları yapmıştır. Anadolu, İran ve Orta Asya'ya yaptığı bu yolculuklarda İbn Melek (ö. 821/1418) ve Molla Fenârî (ö. 834/1431) gibi birçok büyük âlimden ilim tahsil ederek kendisini yetiştirmiştir.⁷

Şam'a giderek orada müderrislik yapan Kâfiyeci, hac vazifesini yerine getirdikten sonra Kudüs'e gitmiştir.⁸ 830 dolaylarında el-Melikü'l-Eşref Baybars döneminde Kahire'ye yerleşmiş; orada ilmî faziletleri ortaya çıkmıştır. Dönemin önde gelen simaları ondan ders almıştır. İbnu'l-Hümmam'ın (ö. 861/1457) vefatından sonra Şeyhûniyye Medresesi meşihatlığına getirilen Kâfiyeci, bu vazifesini vefatına kadar sürdürmüştür.

Suyûtî onun kelâm, dil usulü, nahiv, sarf, i'râb, me'ânî, beyân, cedel, mantık, felsefe ve astronomi (hey'e) gibi ilimlerde imam olduğunu ve onu bu ilimlerde kimsenin geçemeyeceğini; fıkıh, tefsir ve hadis ilminde de bilgisi olduğunu ifade etmiştir.⁹

Kâfiyeci çeşitli ilimlerde, birçok eser yazmış ise de bunların büyük bir kısmını muhtasar risaleler şeklinde telif etmiştir. Suyuti bu eserlerin en önemlisi ve en faydalısının “Şerhu kavâ'idil-i'râb” ve “Şerhu kelimeti's-şehâde” olduğunu zikretmiştir. Suyuti, *Tabakâtun-nuhât*'taki biyografisinde zikretmek

⁵ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 7/326.

⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/259.

⁷ Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/118; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, 7/327; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/378;

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/260.

⁹ Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1/118.

üzere Kâfiyeci'den eserlerinin listesini istese de o, eserlerinin isimlerini unuttuğunu ve artık hatırlayamadığını söylemiştir.¹⁰

Suyûtî 14 yıl hocasından hiç ayrılmadığını, yanına her gidişinde kendisinden daha önce duymadığı yeni orijinal bilgiler öğrendiğini belirtmektedir. Kâfiyeci, bir gün Suyûtî'ye 'رَبِّدُ قَائِمٌ' cümlesinin i'râbını sormuş, Suyûtî'nin soruyu çok basit bulması üzerine, bu cümlede onun bilmediği 113 vecih bulunduğunu söylemiştir. Suyûtî, bunların tümünü öğrenmeden yanından ayrılmayarak hocasının bu konuda yazdığı risâleyi istinsah ettiğini ifade etmiştir.¹¹

Suyûtî'nin ifadesiyle 'şehit olarak' 4 Cümâde'l-Ülâ 879 tarihinde Cuma gecesi vefat eden Kâfiyeci, Kahire'de Eşrefiyye Türbesinin yanına defnedilmiştir."¹²

2. Kâfiyeci'nin Dil, Nahiv ve Belâgatle İlgili Eserleri

Kâfiyeci'nin çeşitli kaynaklarda tespit edebildiğimiz dil, nahiv ve belâgatle ilgili eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- *el-İşrâk fi merâtibi't-tibâk*: Bu eser belâgatle ilgili olup yazma halinde Kâhire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde (nr. 395) yer almaktadır.

¹⁰ Suyûtî, *Buġyetu'l-vu'ât*, 1/118; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye*, 40. Kanaatimizce Kâfiyeci'nin tahkik edilenlerden de anlaşılacağı üzere eserlerinin çoğunun muhtasar risaleler şeklinde olması Suyûtî'nin zikrettiği unutma ve hatırlamama olgusunu doğurmuş olabilir. Ayrıca müellifin müderrislik kimliği gözönünde bulundurulduğunda söz konusu risalelerinin önemli bir kısmının ders materyali olması da mümkündür. Suyûtî'nin tabakat âlimi kimliğinden hareketle her bilgiyi kaydetme isteği ve ısrarı karşısında Kâfiyeci'nin bunların tümünü isim isim hatırlamayıp o anda bu cevabı vermiş olması da muhtemeldir. Aksi takdirde farklı alanlarda Kâfiyeci'ye ait birçok eser ismi günümüze kadar ulaşmazdı.

¹¹ Dil felsefesiyle ilgili olduğunu düşündüğümüz bu meselelere Suyûtî eserinde yer vermemektedir.

¹² Suyûtî, *Buġyetu'l-vu'ât*, 1/118; Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 27/154.

2- *el-Unmûzec fî bahsi'l-isti'âre*: Muhammed es-Seyyid Selâm tahkikiyle Beyrut'ta (2015 yılında) Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir.

3- *Şerhu'l-isti'âre*: Yukarıda zikredilen *el-Unmûzec fî bahsi'l-isti'âre* ile aynı olabileceği düşünülen¹³ bu eser Hediyyetü'l-ârifin'de geçmektedir.¹⁴

4- *Remzu'l-esrâr fî mes'eleli ekmel*: Yazma halinde İspanya Escorial Müzesinde (107/7) yer almaktadır. Suyûtî, bu esere "*Fecru's-semd fî i'râbi ekmeli'l-hamd*" adıyla bir muhtasar yazmıştır (Berlin, nr. 6885).

5- *el-Muhtâr fî mes'eleli ekmel*: Yazma halinde İspanya Escorial Müzesinde (nr. 107/6) bulunmaktadır.

6- *Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'idi'l-İ'râb*: Fahreddin Kabâve tarafından tahkiki yapılan bu eser *Şerhu kavâ'idi'l-İ'râb li-ibni hişâm* adıyla Dimeşk'ta (1988, 1993 yılında) Dâru't-lâs (دار طلاس) tarafından neşredilmiştir. Bu eser Kabâve'nin yanı sıra Mahmûd Fecâl¹⁵ ve Âdil Muhammed Abdurrahmân eş-Şindâh tarafından şerh edilerek Irak İslam Araştırmaları Merkezi tarafından 2006 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir. Kaynaklarda *Şerhu'l-kavâ'idi'l-kübrâ*¹⁶ ve *Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb*¹⁷ adıyla da zikredilmiştir.

7- *Nuzhetu'l-mu'rib fi'l-meşriki ve'l-mağrib*: Yazma halindedir. Escorial (nr. 107/8) ve Kahire'de (nr. 7/310) bulunmaktadır.¹⁸

¹³ Abdolvâhid Cehdânî, *el-'Allâme Muhyiddîn el-Kâfiyeci hayâtühü ve musannefâtüh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016), 76.

¹⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin* (İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1955), 2/208.

¹⁵ Mahmûd Fecâl, Kâfiyeci'nin bu eserini yüksek lisans tezi olarak tahkikini yaptığını yakın zamanda neşretmeyi düşündüğünü ifade etmektedir. Bk. Mahmûd Fecâl, *el-Kâfiyeci hayâtühü ve mü'ellifâtüh*, *Mecelletü 'Âlemi'l-Kütüb*, 11/3 (Tâif: Dâru Sakîf, 1411/1990), 396.

¹⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/260; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, 2/172.

¹⁷ Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdilmun'im b. Muhammed el-Cevcerî, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, thk. Nevvâf b. Cezâ' el-Hârisî (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2004), 1/51.

¹⁸ Murat Tala tarafından tahkiki yapılarak "*el-Kâfiyeci'nin Nuzhetu'l-Mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi*" adlı çalışmada neşredilmiştir. Bk. Murat Tala, "El-Kâfiyeci'nin "Nuzhetu'l-Mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib" Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/38 (Mart 2014), 141-172.

8- *Karâru'l-vecd fi şerhi'l-hamd*: Yazma halinde bir eserdir. Kahire (nr. 7/445) ve Musul'da (nr. 32/127/2) bulunmaktadır.

9- *Envâru's-sa'âde fi şerhi kelimeteyi's-şehâde*: Yazma halinde bir eserdir. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1366/3).

10- *el-İlmâ' bi-ifâdeti lev li'l-ımtinâ' fi kavlihî te'âlâ lev kâne fihimâ âlihetün illellâhu lefesedetâ*: Yazma halinde Kâhire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde (Teymuriye, nr. 32) bulunmaktadır.

11- *el-İlmâ' ve'l-inmâ fi mâ yete'allaku bi-bahsi emmâ fi'n-nahv*: Yazma halinde Kâhire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde (nr. 4875) bulunmaktadır.

12- *Tuhfetu'l-ihvân fi i'râbi ekmeli'l-hamd*: Yazma halinde Kâhire Dâru'l-kutubi'l-mısriyye kütüphanesinde (Teymuriye, nr. 471) bulunmaktadır.

13- *Cevâbu'l-Anzâr*: Kaynaklarda rastlayamadığımız ancak dil ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bu esere Kâfiyecî, Şerhu Kavâ'idil-I'râb'ın başında "İlah" kelimesinin etimolojik analizini yaparken "Bu hususları *Cevâbu'l-Anzâr*'da inceledik" sözüyle işaret etmektedir.¹⁹

14- *Hâşiye alâ şerhi'l-mutavvel*: (Sa'duddîn et-Teftezânî'nin eserine yazdığı) belâgatle ilgili bir eserdir.

15- *Risâle fi'l-istisnâ'*: Yazma halinde bir eserdir. Taşköprüzâde bu eserden övgüyle söz etmektedir.²⁰

16- *Remzu'l-esrâr fi hukmi i'râbi efdali't-tafdîl*: Yazma halinde Kâhire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde (nr. 279) bulunmaktadır.²¹

17- *Remzu'l-esrâr*: Yukarıda zikredilen *Remzu'l-esrâr fi hukmi i'râbi efdali't-tafdîl* ile aynı olabileceğini düşündüğümüz bu eser, Süleymaniye

¹⁹ Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb li-İbni Hişâm*, thk. Fahrüddîn Kabâve (Dimeşk: Dâru't-lâs, 1993), 39.

²⁰ Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye*, 41.

²¹ Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci, *el-Ünmûzec fi bahsi'l-isti'âre*, thk. es-Seyyid Muhammed es-Seyyid Selâm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015), 6; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/260; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/844; 2/1661; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/208; Fecâl, *el-Kâfiyeci hayâtühü ve müellefâtüh*, 394-397.

Kütüphanesinin Yeni Câmi Bölümünde 1181 numaralı mecmuanın 62/a-63/a sayfaları arasında yer almaktadır.

18- *Nuzhetu'l-ashâb*: Süleymaniye Kütüphanesinin Yeni Câmi Bölümünde 1181 numaralı mecmuanın 56/b-58/b varakları arasında yer almaktadır.²²

3. Kâfiyeci'ye Göre Nahiv İlminin Tanımı, Doğuşu, Gayesi ve Hükümü

Kâfiyeci, Şerhinde nahiv ilmine başlayacak kişinin önce bu ilmin amaçlarını bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hemen akabinde nahvin lügat ve istilâh manasını vermektedir:

3.1. Nahvin Lügat ve Istilâh Manası²³

Kâfiyeci, nahvin lügatte; kasıt, amaç, niyet (القصد), taraf, yön (الجانِب), tür, çeşit (النوع), miktar (المقدار), aynı cinsten olan, benzer, denk (المثُل) ve kısım, bölüm (البعض) gibi manalara geldiğini belirtmektedir. Sonra sırayla “نَحَوْتُ نَحْوَك - Senin kastettiğini kastettim”, “سِرْتُ إِلَى نَحْوِ دَارِ فُلَانٍ - Falan kişinin evine doğru yürüdüm”, “جَاءَ جَيْشُهُمْ نَحْوَ أَلْفٍ - Üç çeşit yemeğim var”, “عِنْدِي ثَلَاثَةُ أَنْعَاءٍ مِنَ الطَّعَامِ - 1000 kişiden oluşan orduları geldi”, “مَرَرْتُ بِرَجُلٍ نَحْوَك - Sana benzeyen bir adama uğradım” ve “أَكَلْتُ نَحْوَ السَّمَكَةِ - Balığın bir bölümünü yedim” şeklinde Arap dilindeki kullanımlarından örnekler vermektedir.²⁴

İstilahta ise nahvi, “عِلْمٌ بِأَصُولٍ، يُعْرِفُ بِهَا أَحْوَالَ أَوَاخِرِ الْكَلِمِ، مِنْ جِهَةِ الْإِعْرَابِ وَالْبِنَاءِ” - i'râb ve binâ yönünden kelimenin son durumunun (harekesinin) kendileriyle bilindiği usul ve esaslara dayanan bir ilim” olarak tarif etmektedir. Kâfiyeci, bu tarifte nahvin “kasıt/maksat, amaç, niyet” anlamının esas alındığını belirtmektedir.²⁵

3.2. Nahiv İlminin Doğuşu

²² İsm-i tafdülin ameliyle ilgili son iki eser Murat Tala tarafından tahkik edilerek ilim hayatına kazandırılmıştır. Bk. Murat Tala, “Kâfiyeci'nin “Nuzhetu'l-ashâb” ve “Remzu'l-esrâr” Adlı Eserlerinin Tetkiki”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16/2 (Ocak 2016), 345-362.

²³ Bu başlık altında zikrettiğimiz tanım ve örnekler Kâfiyeci'ye aittir.

²⁴ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 62.

²⁵ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 62.

Kâfiyeci, âlimlerin ittifakıyla nahiv ilminin kurucusunun Ebu'l-Esved ed-Dü'elî²⁶ (ö. 69) olduğunu ve bunu da Hz. Ali'nin (r.a.) izni ve teşvikiyle yaptığını belirtmektedir.²⁷ Ebu'l-Esved, bir adamın “أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ” - Kesin olarak Allah, müşriklerden uzaktır, Resülü del!” (et-Tevbe 9/3) ayetinin “وَرَسُولُهُ” kısmını kesralı lâm ile “وَرَسُولِهِ” diye okuyarak “Allah müşriklerden ve Resulünden de uzaktır” manasına gelen şekliyle yanlış okuduğunu duyunca hemen Hz. Ali'nin yanına giderek durumu anlatır. O da Ebu'l-Esved'e bunun, Arapların Arap olmayanlarla kaynaşmasından kaynaklandığını ifade eder. Hz. Ali, fâil'in merfû', mef'ûl'ün mansûb, muzafun ileyh'in mecrûr olduğunu “diğerlerinin ise bunlara kıyas edilerek” (الفاعل مرفوع وما سواه ملحق به) merfu, mansub veya mecrur olduklarını söyledikten sonra Ebu'l-Esved'e “أَنْخُ إِلَيَّ هَذَا” - Sen buna yönel!”²⁸ diyerek onu teşvik eder. Kâfiyeci bu olayı aktardıktan sonra Hz. Ali'nin “Unhu - أَنْخُ” lafzı sebebiyle teberrüken bu ilme nahiv adı verildiğini belirtmektedir.²⁹

3.3. Nahiv İlminin Gayesi ve Hükmü

²⁶ Asıl adı Zâlim b. 'Amr'dır. Tâbiûn'un önde gelen fakih, muhaddis, şair ve nahivcilerindendir. Bk. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/22-23.

²⁷ Kâfiyeci, nahiv ilminin kurucusunu zikrettikten sonra sarf ilminin de “Muâz” tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Bu zat, Kisâî'nin (ö. 189/805) hocası Muâz b. Muslim el-Herrâ' (ö. 187/803)'dir. Kadim nahivcilerdendir. Nahivle ilgili kitapları kayıp durumdadır. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/291; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tezkiretu'n-nuhât*, thk. 'Afif Abdurrahmân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 689; Fahrüddîn Kabâve, *İbn 'Uşfûr ve't-Tasrîf* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401/1981), 24. Kâfiyeci, şerhinde bu zatı - kanaatimizce şöhretinden dolayı- sadece “Muâz” olarak zikretmiştir. Fakat böyle olmasına rağmen Suyûtî, Kâfiyeci'nin, Kavâ'id şerhinde sarf ilmini kuran kişiyi Muâz b. Cebel olarak aktardığını iddia etmekte ve bunun kesinlikle hatalı olduğunu belirtmektedir. Hatta bu durumu hocası Kâfiyeci'ye bizzat sorduğunu fakat kendisinden herhangi bir cevap alamadığını belirtmektedir. Bk. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/291.

²⁸ Kâfiyeci'nin biraz değiştirerek zikrettiği “أَنْخُ إِلَيَّ هَذَا” ifadesi kaynaklarda “أَنْخُ هَذَا النَّحْوُ” - Sen bu yola yönel!” şeklinde geçmektedir. Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fi tabakâti'l-üdebâ'*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1405/1985), 18.

²⁹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 63.

Kâfiyeci'ye göre nahiv ilminin gayesi, i'râbın bilinmesidir (*ma'rifetu'l-i'râb*). Bu ilmin öğrenilmesi ise vaciptir/zorunludur. Nahiv ilmini öğrenmeden Arap diliyle yazılmış dini hükümleri anlamamız mümkün değildir.

“Nahiv ilmiyle iştilal etmenin bidat olduğunu, zira sahabenin bu ilimden söz etmediklerini ve her bidat haram olduğu için bu ilimle iştilal etmek de haramdır. Böyleyken öğrenilmesi nasıl vacip olur?!” diyenlere Kâfiyeci: “(Öncekilerin) bu ilmin manalarını bilmediklerini söylemek batıl bir iddiadır. Öyle olsaydı Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh ve Ahfeş gibi alimler bu ilimle iştilal etmez ve ona tutunmazlardı.” sözleriyle cevap vermektedir.

Kâfiyeci, İbn Abbas'a (ö. 68/687) “فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ” – *İşte gerçek budur! Ben ancak gerçeği söylerim.*” (Sâd 38/84) ayetindeki “الحق” kelimesinin önce merfû; sonra mansûb gelme sebebinin sorulduğunu; İbn Abbas'ın ise buna “هُوَ الْحَقُّ وَأَقُولُ الْحَقُّ” şeklinde cevap verdiğini ve bunun da nahvin ta kendisi olduğunu belirtmektedir.³⁰

Öncekilerin manayı nahiv ilminin terim ve lafızlarıyla ifade etmedikleri yönünde yapılan itirazları da yerinde bulmayan Kâfiyeci; yapısal ve şekilsel ayrıntılar yerine manaya önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir.

“Nahiv öğrenmek, ulemanın ittifakıyla farz-ı kifâyedir. Ama yükümlülerden bazılarının yapmaları ile diğerlerinden düşen farz-ı kifâye gibi olmayıp bu ilmin her asırda sayıları tevatür derecesine ulaşmış bir topluluk tarafından üstlenilmesi şarttır. Zira dini hükümlerin öğrenilmesi ancak dil ve nahvin öğrenilmesiyle mümkündür.” şeklindeki bir görüşe yer verdikten sonra tevatürün naklî ilimlerde söz konusu olduğunu, dolayısıyla bu ilimle uğraşanların sayısında tevatür şartının aranmaması gerektiğini vurgulamaktadır.³¹

4. el-İ'râb 'An Kavâ'idil-İ'râb'ın İsmi

³⁰ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 63-64. Kâfiyeci'nin “... حَكِي أَنْ ابْنَ عَبَّاسٍ سُنِلَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ...” şeklinde şerhinde zikrettiği bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Şerhin tahkikini yapan Fahreddin Kabâve'nin kaynak olarak işaret ettiği “*Tenvîru'l-mikbâs min tefsiri İbn Abbâs*” adlı eserde de böyle bir rivayete rastlayamadık.

³¹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 64.

Muhyiddîn Abdülhamîd ve Reşîd Abdurrahmân el-'Ubeydî gibi muhakkikler, İbn Hişâm'ın el-*"İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"* eseriyle birlikte *"el-Kavâ'idü'l-kübrâ"* ve *"el-Kavâ'idü's-süğrâ"* adlı iki eserinin olduğunu belirtmektedir. Hediyyetü'l-Ârifîn müellifi de bu eseriyle birlikte *"el-Kavâ'idü'l-kübrâ"* adlı bir eserini zikretmektedir.³²

İbn Hişâm'ın hayatını ele alan tabakat müelliflerinden İbn Hacer, *"el-Kavâ'idü'l-kübrâ"* ve *"el-Kavâ'idü's-süğrâ"*ya değinmeden sadece *"el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"*a yer vermektedir.³³ Suyûtî ise İbn Hacer'den nakilde bulunup İbn Hişâm'ın eserlerini onun zikrettiği alfabetik sırada aktarmasına rağmen sadece ikisine yer vererek *"el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"*ı zikretmemiştir.³⁴

Sehâvî de Kâfiyeci'nin hayatını aktarırken küçük çaplı yüzden fazla eseri olduğunu ve bunlar arasında *"Şerhu'l-kavâ'idil-kübrâ li-İbn Hişâm"* adlı eserinin önemli bir yer teşkil ettiğini belirtmektedir.³⁵

Tüm bunlar İbn Hişâm'ın birbirinden farklı üç eserinin olduğu şüphesini akıllara getirirse de ona nispet edilen *"el-Kavâ'idü'l-kübrâ"* ile *"el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"*ın aslında aynı eser olduğu ve bunları birbirinden farklı iki eser olarak zikredenlerin hata ettiği anlaşılmaktadır. Brockelmann, İbn Hişâm'a dayandırılan *"el-Kavâ'idü's-suğrâ"*nın *"el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"*ın muhtasarı olduğunu ifade etmektedir.³⁶

5. el-İ'râb 'An Kavâ'idil-I'râb'ın Muhtevâsı

İbn Hişâm *"el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb"*ı dört bölüme ayırmaktadır:

³² Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/465.

³³ İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/309.

³⁴ Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2/69.

³⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/260.

³⁶ Carl Brockelmann, *Geshichte der Arabischen Litteratur* (Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1943), 2/30. Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 27/154.

Birinci Bölüm: Cümle ve hükümleri hakkındadır. Bu bölümde cümlenin açıklanması, i'râbta yeri olan ve olmayan cümleler, kendisinden önce (kendisinin öge olmasını) zorunlu kılacak bir şey geçmemiş olan haber cümlelerinin marife ve nekreden sonraki i'râbı olmak üzere dört meseleyi ele almaktadır.

İkinci Bölüm: Câr ve mecrûr hakkında olup;

a) Car ve mecrurların müteallakları ve herhangi bir müteallaka ihtiyaç duymayan harf-i cerleri,

b) Marife ve nekre isimden sonra gelen câr ve mecrûrların hükümlerini,

c) Sıfat, sıla, haber veya hal olan câr ve mecrûrların müteallaklarının takdiri,

d) Yukarıdaki dört yer (sıfat, sıla, haber veya hal)e ilaveten nefy ve istifhamdan sonra geldiklerinde câr ve mecrûrdan sonraki ismin i'râbı olmak üzere dört meseleyi ihtiva etmektedir.

Üçüncü Bölüm: İ'râbla uğraşan kişi (mu'rib)in ihtiyaç duyduğu kelimelerin açıklanması hakkındadır. İbn Hişâm bu bölümde çeşitli şekillerde kullanımı olan “قد، ما، قط” gibi 20 kelimeyi açıklamaktadır.

Dördüncü Bölüm: Fazlalıklardan arındırılmış, yeterli ve özlü sözlere değinme hakkındadır.

6. el-İ'râb 'An Kavâ'idî'l-İ'râb Şerhleri Arasında Kâfiyecî'nin Şerhinin Yeri ve Önemi

“Asrının Sîbeveyh'i”³⁷ olarak kabul edilen İbn Hişâm en-Nahvî'nin “el-İ'râb 'an kavâ'idî'l-İ'râb” eseri üzerine başta müellifin yazdığı şerh dâhil birçok şerh yazılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

³⁷ Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Dâru'l-Belhî, 1425/2004), 2/344. Bazı kaynaklarda da “أَنخَى مِنْ”

a) Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö.791/1389), *Hallü'l-me'âkid fî şerhi'l-kavâ'id li-İbni Hişâm el-Ensârî*.³⁸

b) İzzüddîn Muhammed b. Cemâ'a (ö. 819/1416), *Evsaku'l-esbâb fî şerhi kavâ'idil-i'râb*.³⁹

c) Celâlüddîn el-Mahallî (ö. 864/1459), *Şerhu'l-kavâ'id li'İbni Hişâm (Şerhu kavâ'idil-i'râb)*. Müellifi tarafından tamamlan(a)mamış bir şerhtir.⁴⁰

d) Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî (ö. 905/1499), *Mûsilu't-tullâb ilâ kavâ'idil-i'râb*.⁴¹

e) Şeyhzâde Muhammed Muhyiddîn b. Mustafa el-Kocevî (ö. 950/1544), *Şerhu kavâ'idil-i'râb*.⁴²

Bu şerhler arasında Kâfiyeci'nin "*Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'idil-i'râb*" adlı eseri ayrı bir öneme sahiptir. Bu şerh, Kâfiyeci'nin en önemli eserlerinden

"سَيِّئُوهُ" kaydı düşülerek nahiv ilminde Sîbeveyh'i geçtiği ifade edilmiştir. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 2/309; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/69.

³⁸ Bu eser Muhammed Tâhir el-Hımsî tahkikiyle 2012 yılında Dımeşk'te Dâru Sa'diddîn tarafından "*Hallü'l-me'âkid fî Şerhi Kitâbi'l-Kavâ'id*" adıyla neşredilmiştir.

³⁹ Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1934.

⁴⁰ Şükrü Arslan, "Mahallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/327.

⁴¹ Bu eser Abdülkerîm Mücâhid tahkikiyle 2006 yılında Beyrut'ta Müessesetü'r-Risâle tarafından aynı isimle neşredilmiştir.

⁴² Burada zikrettiğimiz şerhlere ilaveten çeşitli kaynaklarda otuza yakın şerh zikredilmektedir. Bk. Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî âsâruhu ve mezhebühü'n-nahvî*, 26-37; Brockelmann, *GAL*, 2/19; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-Şurûh ve'l-Havâşî* (Ebû Zabî: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2004), 2/1393-1399; Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Kataloğu* (Kayseri: Mektebe Yayınları, ts.), 1/742; 2/1256, 1398, 4/2807.

sayılmıştır.⁴³ Öneminden dolayı bu şerhe otuzdan fazla haşiye ve ta'lîk yazılmıştır.⁴⁴

7. Kâfiyeci'nin Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb'taki Kaynakları

Kâfiyeci, Şerhinde genellikle meşhur âlimlerin eserlerini referans almıştır: Kavram tahlillerinde Cevherî'nin *es-Sihâh*'ını; ayetlerin tefsirinde ve gramatik tahlilinde çoğunlukla Zemahşerî'nin "*Keşşâf*"ı, Beydâvî'nin "*Envâru't-tenzîl*"i ve Râzî'nin "*Tefsîru'l-kebîr*"ini; nahiv tahlillerinde ise genellikle İbn Hişâm'ın "*Muğni'l-lebîb*"ini referans almıştır. Metin üzerinde yaptığı gramatik analizlerinde başta Basra ve Kufe olmak üzere farklı dil ekollerinin görüşlerinden de istifade etmiştir.

Şerhini İbn Hişâm'ın metniyle mezceden/birleştiren Kâfiyeci, tefsir, belagat, dil ve nahiv kaynaklarından yaptığı iktibaslarda bazen kaynak zikretmiş bazen de istifade ettiği müellif veya eseri belirtmemiştir.

"Kavâ'id" şarihlerine baktığımızda ise Hâlid el-Ezherî'nin -özellikle şerhinin başında ve sonunda- ve Ebu's-Senâ' Ahmed b. Muhammed ez-Zeylî'nin Kâfiyeci'nin şerhinden çokça istifade ettiği görülmektedir.⁴⁵

8. Kâfiyeci'nin Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb'taki Tercihleri:

Kâfiyeci, Şerhinde açıkladığı meseleyle ilgili Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşlerini zikretmekle yetinip herhangi bir tercihte bulunmazken⁴⁶ bazen her iki ekolü eleştirme yoluna gitmiştir.⁴⁷ Örneğin; besmelenin başındaki "ب" harfi i cerrinin müteallakının mahzuf olduğunu söyledikten sonra Basralılara göre

⁴³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 7/260; Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 1/119; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/128; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 7/327; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, 2/172.

⁴⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, VII, 260. Bu bağlamda Muhammed b. Ali el-Harîrî (ö. 1059/1649), Kâfiyeci'nin şerhiyle Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî'nin (ö. 950/1499) "*Mûsilu't-tullâb ilâ kavâ'idi'l-İ'râb*"ına yazdığı "*Dureru'l-ferâ'id ve ğureru'l-fevâ'id 'alâ şerhayi'l-kavâ'id li'l-Kâfiyeci ve Hâlid*" adındaki ta'lîki önemlidir. Bk. Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî âsâruhu ve mezhebühü'n-nahvî*, 29-30.

⁴⁵ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-İ'râb*, 19.

⁴⁶ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-İ'râb*, 33.

⁴⁷ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-İ'râb*, 35.

mahzûfun takdirinin, “ابتدائي كائن باسم الله – başlayışım bismillahla olur”; Kufelilere göre “ابتدأت باسم الله – bismillahla başladım” ve Zemahşerî'ye göre ise “باسم الله أقرأ – Allah'ın adıyla oku(yor)um” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Hemen akabinde hazfin en azını ihtiva etmesi, makamın hususilik önceliğini gözetmesi, “Kıraat”ın Allah'ın adıyla ihtisasına/sıkı bağlantısına dikkat çekmesi ve müminlerin hak; kâfirlerin ise batıl yolda olduklarına işaret etmesi sebebiyle “Keşşaf” sahibinin görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir:

Kâfiyeci'ye göre Zemahşerî'nin bu değerlendirmeleri, Kur'ân'ın nazmıyla uygunluk arz edip fesahatini ve eşsiz i'câzını ortaya koymaktadır. Basralıların ve Kufelilerin bu hususta söyledikleri ise makam/bağlam gözetilmeden müteallakın belirlenmesiyle sınırlı olduğu için zikredilen noktalardan uzaktır.⁴⁸

Öte yandan Kâfiyeci, İbn Hişâm'dan naklederek bazı âlimlerin (Kufelilerin) müfâcee harfi kabul ettikleri “لنا”nın Müberrid'e göre mekân zarfı⁴⁹, Zeccâc'a göre zaman zarfı⁵⁰ olduğu yönünde üç görüşten söz etmektedir. İbn Hişâm ve İbn Mâlik'in bunu *müfâcee harfi*⁵¹, İbn 'Uşfûr'un *mekân zarfı*, Zemahşerî'nin ise *zaman zarfı* şeklindeki kullanımını⁵² tercih ettiğini ifade etmiş; fakat bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁵³

Kâfiyeci görüşler arasında tercih yaparken “هذا هو الحقّ عندي – Bana göre doğru olanı budur” veya “هذا ليس بشيء – Bunun hiçbir değeri yoktur” gibi ibareler kullanmaktadır.⁵⁴

9. Görüşleri Hasen – Ahsen – Câiz Şeklinde Tasnif Etmesi

⁴⁸ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 34-35.

⁴⁹ Müberrid, *el-Muktedab*, 2/57-58, 3/178, 274.

⁵⁰ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek – Muhammed Alî Hamdullâh (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1384/1964), 1/92.

⁵¹ İbn Mâlik Muhammed b. Abdillâh et-Tâî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid v.dğr. (Kahire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1990), 94.

⁵² Mahmûd b. 'Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi sin'ati'l-i'râb*, thk. 'Alî Bû Mulhim (Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993), 68.

⁵³ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 279.

⁵⁴ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 399.

İbn Hişâm'ın “tefsiru kelimât” başlığı altında bazı kelimelerin⁵⁵ açıklamasına yer veren Kâfiyeci, bu bağlamda “üç vecihte gelen” kelimelerin altıncısı olan⁵⁶ “كَلَّ” harfini incelemektedir. Sa'leb'ten naklederek bu kelimenin teşbih “ك”ıyla nâfiye “ل”sından oluştuğunu ve ikil manası ihtimalini ortadan kaldırmak için lâm'ının şeddeli yapıldığını ifade etmektedir. Kâfiyeci'ye göre bu kelimeyi “رَدْعٌ – caydırma ve menetme” manasına hamleden görüş *ahsen* (en güzel) ve en isabetli (أَضْبَطُ); “تَصْدِيقٌ ve رَدْعٌ” (caydırma ve onaylama) manasına hamleden görüş ise *hasen* (güzel) bir görüştür. Bu kelimenin musannif (İbn Hişâm) tarafından “رَدْعٌ ve رَجْرٌ”, “تَصْدِيقٌ” ve “أَلٌ ve حَقٌّ”⁵⁷ olmak üzere üç vecihte kullanılması ise *câizdir*.⁵⁸

10. İstişhâd Yöntemi

Kâfiyeci, Şerhinde cahiliye şiirinin yanı sıra Hassan b. Sâbit'in şiiriyle de istişhadda bulunmaktadır.⁵⁹ Örneğin “Rab” kelimesini açıklarken Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olduğunu ve bu ismin ancak mukayyet / bir kayıtle O'ndan başkasına verilebileceğini ifade etmektedir. Sonra kelimenin Arap dili, Kur'ân-ı Kerîm ve cahiliye şiirindeki kullanımlarına sırasıyla “كَقَوْلِهِمْ – (Arapların) şu sözü gibi” - “وَقَوْلِهِ تَعَالَى – (Allah) Teâlâ'nın buyurduğu gibi” - “قَالَ – (Bu isim) cahiliyyede (şunun için) kullanılmıştır” sözleriyle yer vermektedir.⁶⁰

⁵⁵ İbn Hişâm, “وهي عشرون كلمة” - Bunlar yirmi kelimedir” dediği halde isim veya harf olan yirmi bir kelimeyi sekiz gruba ayırarak açıklamaktadır. Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 263-493. el-Ezherî, bunların yirmi iki kelime olduğunu iddia etmiştir. Bk. Kâvâ'idil-İ'râb (Riyad nüshası), 63.

⁵⁶ Bunlar “إِذْ، لَمَّا، نَعَمْ، إِي، حَتَّى، كَلَّ، لَا،” olmak üzere toplam yedi kelimedir. Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 263-333.

⁵⁷ İbn Hişâm burada Kellâ'nın hakkan manasına geldiğini söyleyen Kisâî'nin görüşüyle istiftâhiyye “أَلٌ”sı manasında olduğunu Ebû Hâtim'in görüşünü birleştirmektedir. Bk. Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 322-325.

⁵⁸ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 320.

⁵⁹ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 114.

⁶⁰ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 41.

Buna karşın “Rahman” isminin Allah Teâlâ'ya özgü bir isim olduğunu ve O'ndan başkasına verilemeyeceğini ifade eden Kâfiyeci, Hanifeoğullarından bir şairin Müseyleme için söylediği:

سَمُّوتُ بِالْمَجْدِ يَا ابْنَ الْأَكْرَمِينَ أَبَا

وَأَنْتَ غَيْثُ الْوَرَى لَا زَلْتَ رَحْمَانًا

“Bir baba olarak şerefle yüceldin ey asillerin evladı,

Sen ki âlemlere rahmetsin, hâlâ da rahmansın!”

şeklindeki şiirin, küfre düşüren sözler ihtiva etmesi sebebiyle hüccet kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.⁶¹ Kâfiyeci bu görüşüyle “Rahmân”ın Arapça bir kelime olduğunu ortaya koymak için aynı beyti şahit getiren Fahreddîn er-Razî'ye (ö. 606/1210) muhalefet etmektedir.⁶²

Besmelenin başındaki “ب” harfine elifin neden eklenmediğiyle ilgili - kendisinin kurguladığı- bir soruya cevap olarak kullanım çokluğu sebebiyle elifin hazfedildiğini ve onun yerine “ب”nin sonraki harfe bitiştirildiğini ifade etmektedir. Buna da Basralı âlimlerden Durustuveyh'in (ö. 347/958) “خَطَانِ لَا يُقَاسَانِ - İki hat ölçü alınmaz”: Biri mushaf hattı diğeri ise aruz hattı” sözünü şahit olarak getirmektedir.⁶³

11. Lafızları Ele Alış Biçimi

Kâfiyeci kelimenin lügat ve ıstılah manasını verdikten sonra kelimenin manasını bağlama göre tayin etmektedir. Ayrıca kelimenin etimolojik yapısını inceleyerek Arap dilindeki kullanımlarını zikretmektedir.⁶⁴ Bir kelime ya da konu hakkındaki mana veya yorumu aktardıktan sonra “وَيُحْتَمَلُ - şöyle olabilir” ve “وَيَجُوزُ - şöyle olması da caizdir” ibareleriyle hoşgörülü esnek bir tutum sergileyerek kelimenin veya ibarenin muhtemel delaletlerinin tümünü kabul

⁶¹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 40.

⁶² Bk. Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât şerhu esmâ'illâhi te'âlâ ve's-sifât* (Mısır: el-Matba'atü's-Şerefiyye, 1323/1905), 116.

⁶³ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 37.

⁶⁴ “الأول” ve “باب” kelimelerinin analizi için bk. Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 61.

etmektedir.⁶⁵ Akıl yoluyla inceliklerine ulaşılan *nükte*; lafızlardan elde edilen faydaya ise *mana* adını vermektedir.⁶⁶

Kâfiyeci kaynak metinde İbn Hişâm'a ait kelimelerin ihtiva ettiği mana inceliklerini de ortaya koymaktadır. Örneğin “تَقْتَفِي لِمَتَأَمَّلِهَا” ibaresindeki “تَقْتَفِي” fiilinin, lâm harf-i cerrriyle taaddi olması hasebiyle “تَخْتَارُ - seçmek” anlamına geldiğini ve Arapların da “kişi bir şeyi seçtiğinde” onun için “فُلَانٌ أَقْتَفَى الْأَمْرَ” dediklerini belirtmektedir. Bunun hemen akabinde araştırmacı kimliğini yansıtarak “Kavâ'idil-İ'râb”ın bazı nüshalarında “لِمَتَأَمَّلِهَا” ibaresindeki lâm'ın yerine “بِمَتَأَمَّلِهَا” şeklinde bâ' harf-i cerrinin geldiğini ya da başında harf-i cer olmadan “مَتَأَمَّلِهَا” şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Buna göre söz konusu fiilin “اتَّبَعَ - takip etmek” manasına geldiğini “birinin izini takip eden kimse için” Arapların “فُلَانٌ أَقْتَفَى أَمْرَ فُلَانٍ” dediklerini ve şiirde dize sonlarındaki ses uyumunu ifade eden “kâfiye”nin de buradan geldiğini ifade etmektedir.⁶⁷

Bir başka örnekte “ashâb / sâhib” kelimesinin “uzun süre birinin sohbetinde bulunan” manasında *örfi*; diğeri de “birinin sohbetinde bir saat kadar bile olsa bulunan” manasında *lügavî* olmak üzere iki manası olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Saîd b. el-Müseyyeb'in (ö. 94/713), *örfi* manayı esas alarak “sahabî”yi Peygamber'in (s.a.v.) yanında bir ya da iki sene ikamet eden kimse olarak tarif ettiğini; diğerlerinin ise *lügavî* manayı esas alarak Peygamber'i görmüş olan her Müslümanı “sahabî” saydıklarını ifade etmektedir.⁶⁸

İbn Hişâm'ın “فوائد” kelimesini açıklarken kendinden önceki dil âlimlerine mutabık kalarak⁶⁹ bu kelimenin “fevâ'il” vezninde gayri munsarif ve aynı zamanda “fâide” kelimesinin çoğulu olduğunu; “fevd”den değil de lügatte

⁶⁵ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 54-55.

⁶⁶ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 51.

⁶⁷ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 47.

⁶⁸ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 42-43. *Örfi* ve *lügavî* mana için bk. Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idil-İ'râb, 54-55, 495.

⁶⁹ Bk. Halîl b. Ahmed, Kitâbu'l-'ayn, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 8/79; Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, “Fyd”, Lisânu'l-'Arab (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3/340.

“istifâde edilen ilim veya mal” manasına gelen “feyd”den türediğini belirtmektedir.⁷⁰

Başka bir örnekte سَمِعْتُ filinin “سمعتُ فلاناً يتحدّث” – falancayı konuşurken işittim” şeklinde إلى harf-i cerri almadan kullanıldığında “idrâk” manası ifade ettiğini; إلى ile kullanıldığında ise “سمعتُ إلى فلانٍ يتحدّث” – falancayı konuşurken pürdikkat dinledim / kulak vererek dinledim” şeklinde “idrakla birlikte işğâ” manası ifade ettiğini belirtmektedir.⁷¹

İ'râb kelimesini incelerken, bu kelimenin;

- “عن” harf-i cerriyle taaddi olduğunu,

- مأخوذ من قولهم: امرأة عروب – Arapların ‘Konuşması sevilen kadın’ sözünden alındığını ve dolayısıyla irâb sayesinde sözün muhatap nezdinde kabul gördüğünü,

- عربتُ مَعِدَةَ الْفَصِيلِ – Sütten kesilen yavrunun midesi bozuldu” dendiğini, fakat fiilin başına selb hemzesi getirerek (anlamı zıddına dönüştürerek) “أعربتُها” denildiğinde “bozukluğunu ortadan kaldırdım/onu ıslah ettim” şeklinde bir mana elde edildiğini belirtmektedir. Bu manadan hareketle bir nahiv terimi olan irabın, manalardaki karışıklığı ve belirsizliği ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Örneğin harekesiz olarak yazılan “ما أحسن زيد” cümlesiyle istifham mı, taaccüb mü ya da nefiy mi kastedildiği ancak irab sayesinde bilinebileceğini belirtmektedir.⁷²

Kâfiyeci bazı kavramlara dikkat çekici manalar da yüklemektedir:

Arap dilinde kişinin takipçilerine “أل - âl” denilmesinden yola çıkarak Ehl-i Beyt'e “ففي الشَّرْحِ آلُ الرَّسُولِ: هُوَ الْمُؤْمِنُ النَّقِيُّ السَّالِكُ لِشَرِيعَتِهِ” – “Peygamber’in yolundan giden takvalı mümin” şeklinde şerh-lügavî bir anlam yüklemektedir.⁷³

⁷⁰ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idi'l-i'râb, 43.

⁷¹ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idi'l-i'râb, 141.

⁷² Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idi'l-i'râb, 45-46.

⁷³ Kâfiyeci, Şerhu kavâ'idi'l-i'râb, 42.

Hidayeti açıklarken “Ehl-i Hakka göre hidayet; vuslat hâsıl olsun ya da olmasın istenilene (matluba) ulaştırın yolu göstermektir”⁷⁴ diyerek Ehl-i Sünnet yerine “Ehl-i hak” ibaresini kullanmaktadır.

el-Mele'ül-a'lâ ve *el-Mele'ül-esfel* kavramlarına da değinen Kâfiyeci, *el-Mele'ül-a'lâ* ile semavatta ikamet eden meleklerin; *el-Mele'ül-esfel* lafzıyla ise arzda ikamet eden insanların ve cinlerin kastedildiğini ifade etmektedir.⁷⁵

12. Bağlama Önem Vermesi

Kâfiyeci *makam* adını verdiği bağlamı; Kur'ân'ın nazmındaki belagat sırlarını ortaya çıkaran bir delil olarak tarif etmektedir. O, surenin genel bağlamı içerisinde kelimenin işlevini, manasını ve beyânî inceliklerini zikrederek gerek Kufelilerin gerekse Basralıların makamı gözetmeksizin salt müteallak üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmektedir.⁷⁶

Kelimenin Arap dilindeki ve sözlüklerdeki manalarını verdikten sonra bağlamla uygunluk arz eden manasını zikretmektedir. Örneğin “الصَّوَابُ” kelimesinin mutlak olarak “hata”nın zıttı olduğu halde bağlam itibariyle “batıl”ın zıttı olan “hak” manasında kullanıldığını belirtmektedir. Bağlamdan “هَهُنَا - işte burada” şeklinde söz etmektedir. Kâfiyeci “وهو ههنا بمعنا” - Kelime burada şu manadadır”, “والمراد منها ههنا” - Burada kastedilen mana şudur” ve “ويجوز أن تكون ههنا” - Kelime burada şu manaya da gelebilir” gibi ibarelerle kelimeleri bağlamı içerisinde değerlendirmektedir.⁷⁷

Başka bir yerde bazı nahivcilerin “لَوْ” ile ilgili olarak “sadece şartın imkânsızlığına delalet ettiği ve nefy cihetinden şartın cevabını etkilemediği” yönündeki görüşlerinin hiçbir geçerliliği olmadığını söylemektedir. Onların, “لَوْ”den sonraki lafzın zahiriyle sınırlı olup sözdeki mana derinliğine ulaşmayan bir bakış açısına sahip olduklarını belirtmektedir.⁷⁸

⁷⁴ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 55.

⁷⁵ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 142.

⁷⁶ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 34, 35.

⁷⁷ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 48-49.

⁷⁸ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 399.

Başka bir yerde de İbn Hişâm'ın “البابُ الأوَّلُ في الجُملة - Birinci bâb cümle hakkında” sözündeki “الباب” kelimesini açıklarken bu kelimenin lügatte “tür”; ıstılahta ise “maksada ulaştırılan şey” yahut “giriş yeri” manasına geldiğini, ancak mevcut bağlamında “özel manalara delalet eden belirli ibareler” manasında kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁹

13. Bazı Nahiv Konularına Yaklaşımı

a) Cümleyi, Kübra ve Suğra Olarak İkiye Ayırması:⁸⁰ Kâfiyeci, Allah Teâlâ'nın “اللَّهُ رَبِّي” sözündeki “اللَّهُ رَبِّي” cümlesinin suğra, “هُوَ اللَّهُ رَبِّي” cümlesinin ise bir veçhe göre kübrâ bir veçhe göre suğra; “لَكِنُّ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي” cümlesinin ise kübrâ olduğunu belirtmektedir.⁸¹

b) حاشى / حاشا konusu: Kâfiyeci, İbn Hişâm'ın i'râbdan mahalli olmayan cümlelerden el-cümletü'l-ibtidâ'iyye (el-müste'nefe -Kâfiyeci bu adı kullanıyor-) konusu bağlamında zikrettiği “وَمِنْهُمْ مَن قَامَ الْقَوْمُ خَلًا زَيْدًا وَحَاشَى عَمْرًا وَعَدَا بَكْرًا” cümlesindeki istisnâ edatlarını (خَلًا - حَاشَى - عَدَا) incelemektedir.

Kâfiyeci “Sibeveyh'e göre (خَلًا - عَدَا) istisna manası ifade eden iki fiildir.⁸² Bazı nahivcilere göre harf-i cerdir” dedikten sonra ikisinin tazmîn ve iştirâk kabilinden fiil ve harf kabul edilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir. Bu görüşünü teyit noktasında Ebu Sâîd es-Sîrâfî'nin (ö. 368/979) “(خَلًا - عَدَا), mamulleriyle birlikte mansubtur; ikisi ya hâldir ya da i'râbtan mahalli yoktur.” sözünü zikretmektedir.⁸³

⁷⁹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-i'râb*, 61.

⁸⁰ Klasik kaynaklarda kübrâ cümlesi, haberi cümle şeklinde gelen isim cümlesi; suğra cümlesi ise mübtedaya bağlı olan cümle şeklinde tarif edilmektedir. Bk. İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 2/424.

⁸¹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-i'râb*, 80.

⁸² 'Amr b. 'Osmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 2/348-350.

⁸³ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idi'l-i'râb*, 148.

Müberra'de göre “حاشى”, “فَاعِلٌ” vezninde bir fiildir. Yan ve taraf (الجانِب) manasındaki “حشا” kökünden türemiştir.⁸⁴ Kâfiyeci'ye göre kıraat âlimlerinin elifi hazfederek “حاشى لله” şeklindeki okuyuşları⁸⁵ ile Arapların “حاشى لزيد” sözü, Müberra'din görüşünü, dolayısıyla bu kelimenin harf olmadığını desteklemektedir.⁸⁶

Sibeveyh'e göre “حاشا” sadece harf-i cer olarak kullanılır.⁸⁷ Ona göre şayet fiil olsaydı “جاءني القوم ما خلا زيداً” cümlesindeki خلا gibi başına mastar ma'sı alması gerekirdi. “جاءني القوم ما حاشا زيداً” şeklinde bir kullanımının caiz görülmemesi fiil olmadığını gösterir.⁸⁸

Kâfiyeci “حاشا”nin bazı âlimlere göre “حاشا لله” ibaresindeki gibi -kötülükten- بَرِيّ beri / uzak olmak manasında isim fiil; Cevherî'ye göre⁸⁹ ise istisna edatı olarak hem harf hem de fiil şeklinde geldiğini belirtmektedir.⁹⁰

⁸⁴ Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberra, *el-Muktedab*, thk. Abdülhâlik Udayme (Kahire: Lecnetü İhyâ'it-Türâsî'l-İslâmî, 1415/1994), 4/391-392.

⁸⁵ Ebu Amr (ö.154/771) dışındaki kıraat imamlarının okunuşudur. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) bunu “حاشى لله” şeklinde elifi hazfederek ve sonunu sakın yaparak okumuştur. Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*, thk. Fahrüddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâdil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1992), 568.

⁸⁶ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 149.

⁸⁷ Kâfiyeci, Sibeveyh'in maksadıyla bağdaşmayan bir nakilde bulunmaktadır. Zira Sibeveyh asla fiil oluşunu inkar etmemektedir. Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/348-350.

⁸⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 377. Sibeveyh'in caiz görmediği ve “kelâm” olarak kabul etmediği bu kullanımı şaz da olsa İbn Mâlik, Ebû Ümeyye et-Tarsûsî'nin Müsned'inde geçen İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “ما حاشى فاطمة” - Fatıma hariç insanlar için bana en sevimsi Üsâme'dir” hadisinde ve Emevi dönemi Hıristiyan şairlerinden el-Ahtal'in (ö. 92/710-11) “رأيت الناس ما حاشى قریشاً* وأنا نحن أفضلهم فعلاً” sözünde görüyoruz. Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, 565.

⁸⁹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “Haşâ”, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgâfûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), 6/2314.

⁹⁰ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 150.

Kâfiyeci şerhinin bazı yerlerinde görüşlerine yer vermesine rağmen⁹¹ “فِعْلٌ لَا فَاعِلَ لَهُ”⁹² y1 “حاشا” (ö. 207/822) görüşüne⁹² yer vermemesi ve örneğin حَتَّى'nin harf-i cer olmadığı noktasında nahivcilerin cumhuruna katılırken⁹³ bu konuda bir tercihte bulunmaması dikkat çekicidir.

c) *İ'tirâdiyye Cümlesi (Ara Cümle) Konusu*: Kâfiyeci nahiv âlimlerinin, i'tirâdın tek bir cümle şeklinde gelmesi konusunda ittifak ettiklerini; birden fazla cümle olması konusunda ise ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. İbn Hişâm ise “يَجُوزُ” sözüyle i'tirâdın birden fazla cümle şeklinde gelişine cevaz vermesine rağmen “وليسَ مِنْهُ هَذِهِ الْآيَةُ خَلَقًا لِلْمُخْشِرِي” – Bu ayet, Zemahşerî'nin iddia ettiğinin aksine, bu hükmün dışındadır” diyerek aşağıda zikredilen Vâkıa suresinin 76. ayetinin birden fazla cümleden oluşan bir i'tirâdı barındırmadığını dolayısıyla bu konuya örnek teşkil etmediğini ifade etmektedir.⁹⁴

“فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (٧٥) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (٧٦) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (٧٧)” (el-Vâkı'a 56/75-77).

İbn Hişâm'a göre “فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ” ayetinin cevabıdır. İkinin arasında bulunan “وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ” ayeti ise i'tirâd(iyye cümlesi)dir. Bu i'tirâd da bünyesinde başka bir i'tirâd (ara söz) olan “لَوْ تَعْلَمُونَ”yi barındırmaktadır.

Burada Kâfiyeci, İbn Hişâm'ın Zemahşerî'yi yanlış anladığını ve Zemahşerî'nin “فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ” ayetiyle “إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ” ayeti arasındaki i'tirâdı birden fazla cümleden oluşan bir i'tirâd şeklinde gördüğünü zannettiği için böyle bir kanaate vardığını belirtmektedir.

⁹¹ Kâfiyeci, Ferrâ'a dayandırarak Arapların “على” “ك” manasında kullandıklarını ve “كيف” “أصبحت؟ - Nasıl oldun?” sorusuna “خير” - hayır üzere” şeklinde cevap verdiklerini nakletmektedir. Bk. Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 238.

⁹² Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, 564.

⁹³ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 152-153.

⁹⁴ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 167-170.

Hâlbuki Zemahşerî, İbn Hişâm'dan farklı bir şey söylememektedir. Ona göre de “وَإِنَّهُ لَأَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ” - “Şüphesiz bu, eğer bilerseniz gerçekten büyük bir yemindir.” (el-Vâkıa 56/76) ayeti, kasekle cevabı arasında; “لَوْ تَعْلَمُونَ” - eğer bilerseniz” sözü ise mevsufla sıfat arasında bulunan bir itirâdiyye cümlesidir. Kâfiyeci'ye göre Zemahşerî bu yorumuyla cumhura uymuş olmaktadır.⁹⁵

Aslında bu, İbn Hişâm'ın Zemahşerî'ye tek muhalefeti değildir. Kâfiyeci'nin de Zemahşerî'yi savunduğu tek yer de değildir. İbn Hişâm, “وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ” - “Zulme sapanlar, gizlice fısıldaştılar: Bu sizin benzeriniz olan bir beşer değil mi?” (el-Enbiyâ 21/3) ayetinde istifham cümlesi olarak gelen “هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ” kısmının “النَّجْوَى”yı açıklama sadedinde geldiğini, dolayısıyla tefsiriyye cümlesi olduğunu belirtmektedir. İbn Hişâm, söz konusu istifham cümlesinin tefsiriyye değil de bedeliyye olduğunu söyleyen Zemahşerî'nin görüşünü benimsemediği için onun adını zikretmeden tevân/tamrîd ve tad'îf ifade eden “قِيلَ” sigasını kullanarak “بدلٌ منها وقيل - Ondan (yani necvâ'dan) bedeldir diyenler de vardır.” şeklinde ifade etmiştir. Kâfiyeci ise Zemahşerî'nin görüşünü⁹⁶ daha güçlü bulduğunu ve onun tarafında yer alarak buradaki cümlelerin bedelü'l-kül olduğunu söylemektedir.⁹⁷

Bu da Kâfiyeci'nin, Zemahşerî'nin tarafında yer aldığı tek yer değildir. İbn Hişâm “أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّنَّهُمْ الضَّرَّاءُ وَالضَّرَّاءُ” - “Yoksa siz, sizden önce geçenlerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu ki..” (el-Bakara 2/214) ayetindeki “مَسَّنَّهُمْ الضَّرَّاءُ وَالضَّرَّاءُ” - “Onlara yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu” kısmının “مَثَلٌ”yü açıklayan tefsiriyye cümlesi olduğunu belirtmektedir. İbn Hişâm yine “قِيلَ” sigasını kullanarak üstü kapalı bir şekilde bu cümleyi Zemahşerî'nin tefsiriyye değil müste'nife (isti'nâf/başlangıç cümlesi) kabul ettiğini belirtmektedir.⁹⁸ Kâfiyeci “ما ذهب إليه الزمخشري أضبط وأحسن - Zemahşerî'nin

⁹⁵ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 170-171.

⁹⁶ Mahmûd b. 'Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 3/102.

⁹⁷ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 186.

⁹⁸ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/284.

görüşü daha sağlam ve daha güzeldir” diyerek yine Zemahşerî'nin tarafında yer almaktadır.⁹⁹

d) İbn Hişâm müteallakı olmayan harf(-i cerler)i “zâid (ب, من), لعلّ, لولا, ك” olarak dört harfle sınırlamasına rağmen Kâfiyeci bunlara “حاشا, خلا, عدا, رُبّ” ve “متى”yi ilave etmektedir.¹⁰⁰ Ayrıca İbn Hişâm'ın bu harfler arasında zikrettiği “ك”ın da “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” - “O'na benzer hiçbir şey yoktur.” (eş-Şûrâ 42/11) ayetindeki gibi zâid gelebileceğini belirtmektedir.¹⁰¹

Kâfiyeci, şerhinin bazı yerlerinde İbn Hişâm'a karşı Râzî'yi savunmaktadır. İbn Hişâm “*Kur'ân'da Zâid Harfin İ'râbı*” konusunun girişinde i'râb yapan kişinin, Allah'ın Kitabında zâid harf olduğunu söylememesi gerektiğini; aksi halde insanların, zâidin manasız olduğunu ve Allah Kelâmının ise bundan münezzeh olduğunu düşüneceklerini belirtmektedir. Bu sözünün hemen akabinde zâidin hiçbir manası olmadığı vehmine İmam Fahreddin Râzî'nin “فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ” (Âli İmrân, 3/159) ibaresindeki “ما”nın, taaccüb için istifhâmiyye şeklinde gelmiş olabileceğini söyleyerek düştüğünü belirtmektedir.

Kâfiyeci, hiçbir âlimin düşmeyeceği bir vehme Fahreddin Râzî gibi bir âlimin asla düşmeyeceğini; onun sadece Allah'ın Kelâmına hürmet ve edeb babından -mühmel (manaya bir katkısı olmayan)- zâidliği reddettiğini belirtmektedir.¹⁰²

14. Muaz b. Cebel'i Sarf İlminin Kurucusu Olarak Gördüğü İddiası

Kâfiyeci *Şerhu'l-Kavâid*'in başlarında “اتفق العلماء على أن أبا الأسود الدؤلي أول من وضع هذا العلم، بإذن علي رضي الله تعالى عنه كما اتفقوا على أن معاذا أول من وضع التصريف” ifadesine yer vererek âlimlerin ittifakıyla nahiv ilminin Ebu'l-Esved ed-Düelî, sarf ilminin ise “Muâz” tarafından kurulduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Suyûtî, *Şerh*'i okurken hocasına hangi Muâz'ı kastettiğini sorduysa da ondan herhangi bir

⁹⁹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 177-179.

¹⁰⁰ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 238-239.

¹⁰¹ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 237.

¹⁰² Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 520-521.

¹⁰³ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-i'râb*, 62-63.

cevap alamadığını belirtmektedir. Fakat daha sonra yaptığı araştırmalar neticesinde hocasının künyesiz olarak “Muâz” şeklinde zikrettiği kişinin Muâz b. Müslim el-Herrâ' (ö. 187/803)¹⁰⁴ olduğunu öğrendiğini aktarmaktadır.¹⁰⁵ Suyûtî için hakikatini öğrendiği ve hocası da sözkonusu zatı künyesiz zikrettiği halde Muâz b. Cebel (ö. 17/638) isminde ısrar etmesi ve hocasının yanılarak iki Muâz'ı birbirine karıştırdığını söylemesi¹⁰⁶ şaşırtıcıdır.

Burada *el-İ'râb 'an kavâ'idil-İ'râb* bağlamında görüşlerine yer verdiğimiz Kâfiyeci'nin okuyucuya hitap eden bir üslup kullandığı görülmektedir. Bunu da şerhinin hemen her sayfasında “فإن قلت... قلت” - dersen... derim” ve “وأنت خير بـ - Sen de çok iyi bilirsin ki”¹⁰⁷ veya “وأنت تعلم” - Sen de bilirsin ki” gibi ifadelerle ortaya koymaktadır. Yer yer okuyucuya hitaben “فَتَفَكَّرْ”, “فَتَأَمَّلْ” veya “فَيَسْأَلْ عَلَى هَذَا” gibi ibareler söyleyerek onu düşünmeye ve muhakeme gücünü kullanmaya sevk etmektedir.

Sonuç

Kâfiyeci, kelam, fıkıh usulü, tefsir, sarf, nahiv, meani, beyan, mantık, astronomi, geometri, felsefe, cedel, kozmik ilmi, fizik, fıkıh, tıp ve edebiyat gibi asrının ilimlerine vakıf olan önemli bir âlimdir. Dil, nahiv, mantık, belagat, tefsir, fıkıh ve kelam alanında kazandığı birikimle İbn Hişam'ın “*el-İ'râb 'an kavâ'idil-İ'râb*” adlı eserine yazılmış şerhlerin en iyisini telif etme imkânına kavuşmuştur.

¹⁰⁴ Muammerûn arasında yer alan Muâz el-Herrâ'ın uzun ömrü şiirlere konu olmuştur. Şair onunla ilgili şöyle diyor: “إن معاذ بن مسلم رجل ** قد ضج من طول عمره الأبد / قد شاب رأس الزمان واكتهل **” Muâz b. Müslim öyle bir adam ki ** Sonsuzluk uzun ömrüne katlanamadı. / Zaman yaşlandı; dehir kocadı ** Fakat o, hâlâ gencecik bir delikanlı!” Bk. Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/291-292.

¹⁰⁵ Suyûtî, *Sebebü vad'i 'ilmi'l-Arabiyye*, thk. Mervân el-'Atiyye (Dimeşk: Dâru'l-Hicre, 1988), 58-62; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevdu'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1405/1985), 1/143.

¹⁰⁶ Suyûtî, *Sebebü vad'i 'ilmi'l-Arabiyye*, thk. Mervân el-'Atiyye (Dimeşk: Dâru'l-Hicre, 1988), 58-62.

¹⁰⁷ Kâfiyeci, *Şerhu kavâ'idil-İ'râb*, 38, 46.

O, ortak bir metne ulaşmak ve metindeki hataları ayıklamak için *Kavâ'id-i'l-i'râb*'a ait diğer nüshalara da başvurarak bazen bunlardan yararlanmış bazen de bunlarda eksik ya da hatalı bulunduğu bazı hususları aktarmıştır.

İbn Hişâm'ın ibare, terkip ve kavramları üzerinde durarak bunlardan her birinin yapısını, manasını, inceliklerini ve müellif tarafından kullanım gayesini zikretmiştir. Ayrıca metni şerh ederken kelime ve cümleler arasındaki bağlantıya işaret ederek bunları ayrıntılı bir şekilde irab etmiştir.

Kâfiyeci, nahiv kaidelerini, manayı açıklayan karineleri ve dile dair hükümleri muhtelif dil ekollerini referans alarak özlü bir şekilde ifade etmiştir. Bunu yaparken ayet, şiir ve mesellerden de yararlanmıştır. Gerek İbn Hişâm'ın gerekse diğer şarihlerin eksik bıraktıkları/gözden kaçırdıkları ya da yanlışya düştükleri noktaları istidlale, cedele ve hüccete dayalı bir diyalog kurgusu içerisinde ele alıp işlemiştir.

Dil, nahiv, belagat, tefsir, fıkıh gibi ilimlerin yanı sıra mantık usulü ve kelam ilminin mukaddime ve kavramlarından istifade ederek yer yer müvelled dilcilerden aldığı yeni/muhdes kavram ve ibareleri de kullanmıştır.

Kaynakça

Arslan, Şükrü. "Mahallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/326-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

'Askalânî, İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bağdatlı, İsmâîl Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin*. İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 1955.

Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. hzr. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

Brockelmann, Carl. *Geshichte der Arabischen Litteratur (GAL)*. Tuta Sub Aegide Pallas: Leiden/E.J.Brill-Leiden, 1943.

- Cehdânî, Abdulvâhid. *el-'Allâme Muhyiddîn el-Kâfiyeci hayâtühû ve musannefâtüh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016.
- Cevcerî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdilmun'im b. Muhammed. *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Thk. Nevvâf b. Cezâ' el-Hârisî. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2004.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. "Haşâ". *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf. *Tezkiretu'n-nuhât*. Thk. 'Afîf Abdurrahmân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- Fecâl, Mahmûd. "el-Kâfiyeci hayâtühû ve mü'ellefâtüh". *Mecelletü 'Âlemi'l-Kütüb*. Cilt 11, sy. 3. Tâif: Dâru Sakîf, 1411/1990.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Gökbulut, Hasan. "Kâfiyeci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmi'u ş-Şurûh ve'l-Havâşî*. Ebû Zabî: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2004.
- İbnu'l-Enbârî, Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*. Thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985.
- İbn Haldûn, Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dimeşk: Dâru'l-Belhî, 1425/2004.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. Thk. Mâzin el-Mübârek & Muhammed Alî Hamdullâh. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1384/1964.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Mahmûd el-Arnâût. Dimeşk-Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1413/1993.

- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî. *Şerhu Teshîlil-Fevâ'id*. Thk. Abdurrahmân es-Seyyid v.dğr. Kahire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1990.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. "Fyd". *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kabâve, Fahrüddîn. *İbn 'Uşûr ve't-Tasrîf*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401/1981.
- Kâfiyeci, Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân. *Şerhu kavâ'idil-i'râb li-İbni Hişâm*. Thk. Fahrüddîn Kabâve. Dimeşk: Dâru't-lâs, 1993.
- Karabulut, Ali Rıza & Karabulut, Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Kataloğu*. Kayseri: Mektebe Yayınları, ts.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe. *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıda. *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Murâdî, Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. Thk. Fahrüddîn Kabâve & Muhammed Nedîm Fâdil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1992.
- Müberrid, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*. Thk. Abdülhâlik Udayme. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1415/1994.
- Nehr, Hâdi. *Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye fi 'ilmi'l-lügati'l-'Arabiyye*. Amman: Dâru'l-Yâzûrî, 2007.
- Nîl, 'Alî Fevde. *İbnu Hişâm el-Ensârî âsâruhu ve mezhebuhu'n-nahvî*. Riyad: Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, 1406/1985.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Levâmi'u'l-beyyinât şerhu esmâ'illâhi te'âlâ ve's-sifât*. Mısır: el-Matba'atü's-Şerefiyye, 1323/1905.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/1992.

- Sîbeveyh, Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*. Thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Husnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*. Thk. Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1387/1967.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Sebebü vad'i 'ilmi'l-'Arabiyye*. Thk. Mervân el-'Atıyye. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Hicre, 1409/1988.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed. *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Tala, Murat. "Kâfiyecî'nin "Nuzhetu'l-ashâb" ve "Remzu'l-esrâr" Adlı Eserlerinin Tetkiki". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 16/2 (Ocak 2016), 345-362.
- Tala, Murat. "El-Kâfiyecî'nin "Nuzhetu'l-Mu'rib fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib" Adlı Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/38 (Mart 2014), 141-172.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sâ'ade ve misbâhü's-siyâde fi mevdû'âti'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1985.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fi ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1395/1975.
- Zemahşerî, Mahmûd b. 'Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Zemahşerî, Mahmûd b. 'Ömer. *el-Mufassal fi sin'ati'l-irâb*. Thk. 'Alî Bû Mulhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

Zirklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-'ilm li'l-Melâyîn, 2002.